

BÖLÜM 5

I-Osmanlı Dönemi Mardin’de Mimari ve Kentsel Gelişim (Erken Dönem)

1. Giriş: Mardin’in Osmanlı Egemenliğine Geçiş Süreci

Mardin’in Stratejik Konumu ve Osmanlı Öncesi Dönemdeki Durumu (Artuklu ve Akkoyunlu Mirası)

Artuklular döneminde (11. yüzyıldan 15. yüzyılın başlarına kadar), Mardin ya bağımsız bir meliklik olarak ya da Eyyubi, Memlük, İlhanlı ve Karakoyunlu gibi güçlerin himayesinde yönetilmiştir. Bu dönemde şehir, kültür ve medeniyet açısından çevresindeki Amid, Hasankeyf, Cizre ve Musul gibi şehirlerle yarışır bir düzeye gelmiştir. Artuklu egemenliği altında, Mardin’de dini, askeri, ticari, eğitim ve sivil mimari alanında birçok görkemli anıt eser inşa edilerek şehir bayındır bir hale getirilmiştir. Mardin Ulu Cami (1170’ler), Zinciriye Medresesi (1385) ve Kasımiye Medresesi gibi yapılar, Artuklu mimarisinin günümüze ulaşan önemli örnekleridir.

Akkoyunlular dönemi (15. yüzyıl), Mardin için kayda değer kültürel gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Kasımiye Medresesi’nin inşasına Artuklu döneminde başlanmış, ancak Akkoyunlu Hükümdarı Cihangiroğlu Kasım Padişah döneminde (1457-1502) tamamlanmıştır. Bu durum, Artuklu ve Akkoyunlu mimarisinin Mardin’deki sürekliliğini ve etkileşimini açıkça göstermektedir. Şehir, 15. yüzyılda Karakoyunlular ve Akkoyunlular arasında sürekli bir çekişme alanı olmuş, 1409’da Karakoyunlular’ın, 1451’de ise Akkoyunlular’ın eline geçmiştir. Osmanlı öncesi son büyük değişim ise 1507’de Safevi hükümdarı Şah İsmail’in şehri ve kaleyi ele geçirerek Akkoyunlu egemenliğine son vermesiyle yaşanmıştır.

Mardin’in Osmanlı öncesi dönemdeki zengin mimari mirası, özellikle Artuklu ve Akkoyunlu eserleri, Osmanlı fethi sonrasında şehrin kentsel gelişiminde önemli bir temel oluşturmuştur. Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinde inşa edilen anıtsal yapılarının (Ulu Cami, Kasımiye Medresesi gibi) Osmanlı döneminde

de aktif olarak kullanıldığı ve onarıldığı bilgisi, doğrudan bir sürekliliğe işaret etmektedir. Bu durum, Osmanlı'nın fethettiği bölgelerdeki mevcut kültürel ve mimari dokuyu tamamen yok etmek yerine, onu dönüştürerek veya onararak kendi sistemine bütünleşmiş etme eğilimini yansıtır. Bu yaklaşım, Osmanlı'nın yerel halkın kültürel ve dini pratiklerine karşı daha faydacı bir tutum sergilediği, mevcut yapıları dönüştürerek veya onararak kendi egemenliğini pekiştirdiği anlamına gelir. Bu, hem ekonomik bir tercih (yeni inşaat maliyetinden kaçınma) hem de siyasi bir strateji (yerel halkın direncini azaltma, aidiyet hissini sürdürme) olarak yorumlanabilir.

2-Osmanlı-Safevi Rekabeti Bağlamında Mardin'in Fethi (1516-1517)

Mardin'in Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılması, Yavuz Sultan Selim döneminde, özellikle Mısır seferi sırasında gerçekleşen büyük çaplı bir askeri ve siyasi hamlenin parçasıdır. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu ve güneydoğu Anadolu'yu ele geçirme ve Safevi Devleti ile olan mücadelesinin kritik bir evresidir. Osmanlılar, 1515'te Diyarbakır'ı fethederek bölgedeki hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdir.

Diyarbakır Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa ve Kürt bilgini İdris-i Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'in emriyle 1516'da Mardin ve kalesini dokuz aydan fazla süren çetin bir kuşatma altına almıştır. Kuşatma, Osmanlı takviye kuvvetleri ve Doğu Anadolu'daki Kürt beylerinin güçlerinin birleşmesiyle yürütülmüştür. Şehrin savunucularının kahramanca direnişi her iki tarafı da zorlamıştır. Mardin Kalesi'nin ("Kartal Yuvası" olarak da bilinir) düşmesi, 7 Nisan 1517'de, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da bulunduğu sırada gerçekleşmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk halifesi olan Sultan'ı oldukça memnun etmiştir. Bu fetih, Osmanlı'nın Levant ve Mısır'ı ilhak etmesiyle sonuçlanan 1516-1517 Osmanlı-Memlük Savaşı'nın geniş kapsamlı operasyonlarının önemli bir parçasıdır.

Mardin'in dokuz aydan fazla süren kuşatması ve direnişi, şehrin sadece stratejik önemini ve savunma yapılarının sağlamlığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda yerel halkın Osmanlı egemenliğine karşı ilk dönemdeki direncini de ortaya koyar. Bu uzun süreli direniş, Osmanlı'nın bölgedeki tam kontrolü sağlamasının zaman alacağını ve yerel dinamiklerin önemini vurgular. Kuşatma sürecinin bu denli uzaması, sadece kalenin fiziki sağlamlığına değil, aynı zamanda yerel halkın ve savunucuların yüksek isteklendirini işaret eder. Osmanlı'nın bu kadar uzun süren bir direnişle karşılaşması, bölgedeki Artuklu ve Akkoyunlu

egemenliğinin yerleşik yapısını ve yerel direniş potansiyelini gözler önüne sermektedir. Bu zorlu süreç, Osmanlı'nın bölgeye yönelik politikalarını (örneğin Kürt beylikleriyle ittifak kurma) şekillendirmesinde etkili olmuş olabilir, zira tam bir askeri zaferin maliyetinin yüksek olduğu anlaşılmıştır.

3-İdris-i Bitlisi'nin Rolü ve Bölgedeki Kürt Beylikleriyle İlişkilerin Şekillenmesi

İdris-i Bitlisi (1457-1520), Osmanlı Kürt din bilgini ve yöneticisi olarak öne çıkan merkezi bir figürdür. Aslen Akkoyunlu sarayında kariyerine başlamış, ancak daha sonra Yavuz Sultan Selim'in dikkatini çekerek onun hizmetine girmiştir. Bitlisi'nin babası Hosam al-Din Ali Bitlisi de Sufi Nurbakhshi tarikatına bağlı bir yazardı. Bu ailevi geçmiş, Bitlisi'nin bölgedeki yerel dinamiklere ve kültürel kodlara derinlemesine egemen olduğunu göstermektedir.

Bitlisi, 1514'te Kürt kuvvetlerine liderlik ederek Diyarbakır'ı Safevilerden geri almıştır. Bu askeri başarının ardından, Kürt ileri gelenleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında güçlü bir ittifak kurmasında önemli bir rol oynamıştır. Yavuz Sultan Selim, Bitlisi'ye Kürtleri Osmanlı İmparatorluğu ile ittifakı sürdürmeye ikna etmesi için olağanüstü yetkiler vermiş, Kürt ileri gelenlerine Osmanlı İmparatorluğu içinde geniş bir özerklikle bölgelerini yönetme yetkisi tanımıştır. Bu durum, Osmanlı'nın bölgedeki yerel güç dinamiklerini gözeten faydacı bir yönetim anlayışını yansıtır ve “Kürt pozitif ayrımcılığı” olarak yorumlanabilecek özel bir idari düzenlemenin temelini oluşturmuştur. Bitlisi, Urfa ve Musul'un savaşı, Mardin'in ise uzun bir kuşatmadan sonra Osmanlı topraklarına katılmasına aracılık etmiştir.

Bitlisi, ayrıca Alevi Türkmenleri bölgeden uzaklaştırmada ve kalan Sünni Türkleri asimile etme ve Kürtleştirmede kilit bir rol oynamıştır. Onun aracılığıyla Kürt beyliklerine tanınan özerklik, Osmanlı'nın merkeziyetçi yapısına rağmen, bölgedeki yerel güçleri de sisteme dahil ettiği bir denge arayışını ortaya koyar. Bu, Osmanlı'nın farklı etnik ve dini gruplarla ilişkilerinde tek tip bir politika izlemediğini, aksine yerel koşullara göre esneklik gösterebildiğini gösterir. Yavuz Sultan Selim'in ona “olağanüstü yetkiler” vererek Kürt beylikleriyle ittifak kurmasını sağlaması, Osmanlı'nın askeri gücünün yanı sıra, diplomatik ve siyasi zekâsını da kullandığını ortaya koymaktadır. Bu stratejik özerklik, bölgedeki Safevi etkisini kırmak ve Osmanlı egemenliğini kalıcı kılmak için önemli bir hamleydi. Bu durum, Osmanlı'nın uzun vadeli istikrarı sağlamak adına

yerel direniş potansiyelini bütünleşme yoluyla yönetmeyi tercih ettiğini, böylece imparatorluğun geniş coğrafyalarda farklı toplulukları bir arada tutabilmesinin temel nedenlerinden birini oluşturduğunu düşündürmektedir.

4-Erken Osmanlı Dönemi Doğu Anadolu Politikaları ve Türkmen Kızılbaş Topluluklarına Yönelik Yaklaşımlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun Alevilere yönelik baskısı, özellikle Yavuz Sultan Selim'in Safevilerle 1514'teki savaşıyla bağlantılıdır. Osmanlı, 13. yüzyılda Sünni İslam'ı imparatorluğu birleştirme aracı olarak benimsemiş ve Safevi Şii devleti ile ilişkili “sapkın” mezheplere karşı kendisini savunucu olarak ilan etmiştir. Safevi Devleti'nin Şii karakteri ve Kızılbaşların Şah İsmail'i “mehdi” olarak görmeleri, Osmanlı için ciddi bir iç güvenlik ve egemenlik tehdidi oluşturuyordu. Bu durum, Osmanlı'nın bölgedeki Sünni Kürt beylikleriyle ittifak kurarken, Şii Türkmenleri hedef almasının temel nedenidir.

Sultan Selim I, tahta çıktıktan sonra Osmanlı Şeyhülislamı İbni Kemal'den (ö. 1533) Kızılbaşlara karşı yeni bir fetva çıkarmasını istemiş ve onların öldürülmesini meşrulaştırmıştır. Çaldıran'a yürüyüşü sırasında birçok Aleviyi katletmiştir, onları Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olarak görmüştür. Bu dönem (16. yüzyılın başları), Aleviler (Kızılbaşlar) için en sert dönem olmuştur; hem Safevi mücadelesine sempati duydukları hem de inançları “sapkın” kabul edildiği için zulme uğramışlardır.

Kızılbaşların takibi için çeşitli yöntemler kullanılmıştır: başkalarının raporlarına/ ihbarlarına dayalı takibat, açık veya gizli takibat, yetkililer veya Sünniler gibi “daha güvenilir” kişilerden bilgi alma. Uygulanan cezalar arasında sürgün (özellikle Kıbrıs'a), hapis, kürek mahkûmiyeti, boğma ve idam yer almıştır. Bu ağır baskılar sonucunda Aleviler, inançlarını gizlemek (takiyye) zorunda kalmış ve kapalı, özerk dini topluluklar geliştirmişlerdir.

Osmanlı'nın Doğu Anadolu'yu fethi sadece askeri bir genişleme değil, aynı zamanda dini ve ideolojik bir mücadeleydi. Kızılbaşlara yönelik yoğun baskı ve katliamlar, bölgedeki dini homojenleşmeyi sağlama ve Safevi nüfuzunu kırma amacı taşıyordu. Bu politikalar, bölgenin sosyal dokusunda derin yaralar açmış ve uzun vadeli etnik-dini gerilimlerin temellerini atmıştır. Bu durum, Osmanlı yönetiminin bölgedeki farklı inanç gruplarına yönelik ayrımcı ve baskıcı yüzünü ortaya koyar ve imparatorluğun genişlemesinin her zaman “hoşgörü” prensibiyle ilerlemediğini gösterir.

II. Erken Osmanlı Dönemi İdari ve Sosyal Yapılanma

1-Mardin'in Sancak (Liva) Statüsüne Dönüşümü ve Diyarbakır Beylerbeyliği'ne Bağlanması

Mardin, 1517 yılında Osmanlı topraklarına katıldıktan hemen sonra Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak (liva) haline getirilmiştir. 1518 yılı itibarıyla Mardin Sancağı, Merkez ilçesi ile Savur ve Nusaybin kasabalarından oluşmaktaydı. Osmanlı idari sisteminde sancak (liva) veya mutasarrıflık, vilayetin altındaki ikinci dereceden idari birimlerdir. Her sancak, doğrudan padişah tarafından atanan bir sancakbeyi veya mutasarrıf tarafından yönetilir ve yerel yöneticiler ile dini cemaat liderlerinden oluşan bir idare meclisine sahiptir. Bu yapı, merkezi otoritenin taşradaki temsilini sağlamıştır.

Mardin, uzun süre Diyarbakır-Bağdat ve Musul Sancağı'nın önemli bir konumu olarak kalmıştır, bu da stratejik ve ticari öneminin devam ettiğini göstermektedir. Midyat gibi çevre yerleşimler de Mardin Sancağı içinde birer kaza (alt ilçe) merkezi olarak büyümüştür. Mardin'in sancak statüsüne geçişi, Osmanlı'nın idari sisteminin bölgeye bütünleştirdiğini gösterir. Ancak, İdris-i Bitlisi aracılığıyla Kürt beylerine tanınan özerklik, bu merkeziyetçi yapının yerel dinamiklere göre esnetildiğini, yani tam bir merkezi kontrol yerine, yerel güçlerin de sisteme dahil edildiği bir denge arayışını ortaya koyar. Bu durum, imparatorluğun doğu sınırlarında Safevi tehdidine karşı yerel sadakati sağlamak için stratejik bir uyumdu. Bu esneklik, Osmanlı'nın idari sisteminin farklı bölgelerin sosyo-politik özelliklerine göre adapte olabilme yeteneğini ve imparatorluğun uzun ömürlü olmasının temel nedenlerinden birini vurgular.

2-Kent Gelirlerinin Yönetimi ve Valide Sultanlara Tahsis Edilen Paşmaklık Uygulaması

Osmanlı İmparatorluğu'nda "paşmaklık", padişahın annesi olan Valide Sultanlara tahsis edilen özel gelir kaynaklarıdır. Valide Sultanlar, padişahтан sonra en yüksek gelire sahip olabilen, sarayda büyük güce sahip ve kendi daireleri ile devlet personeli olan önemli figürlerdir. Bu gelirler, genellikle "has" adı verilen topraklardan elde edilir ve Valide Sultanlar bu gelirleri hayır işleri, mimari projeler ve kişisel harcamaları için kullanırlardı. Örneğin, Ayşe Hafsa Sultan Manisa'da büyük bir külliye inşa ettirmiş, Turhan Sultan ise Yeni Cami'nin

tamamlanmasında rol oynamıştır. Valide Sultanların bu gelirleri, onların sadece kişisel zenginliklerini değil, aynı zamanda hayır işleri ve mimari projelerle sosyal etki alanlarını genişletmelerini sağlayan bir araçtı.

Mardin'in doğrudan bir "paşmaklık" şehri olduğuna dair elimizdeki kaynaklarda kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, Osmanlı'nın geniş coğrafyasında bu tür tahsisatların yapıldığı bilinmektedir. Bir şehrin veya bölgenin gelirlerinin Valide Sultan'a tahsis edilmesi, o bölgenin imparatorluk için ekonomik önemini ve merkezi yönetimin taşra üzerindeki mali kontrolünü gösterir. Bu tür tahsisatlar, genellikle stratejik veya ekonomik açıdan değerli bölgelerden yapılmaktaydı. Mardin'in stratejik ve ekonomik önemi göz önüne alındığında, gelirlerinin bir kısmının merkezi hazineye veya belirli hanedan üyelerine aktarılması olasıdır. Bu durum, merkezin taşra üzerindeki mali denetimini ve imparatorluk kaynaklarının dağıtımındaki hiyerarşiyi gösterir. Bu tür tahsisatlar, aynı zamanda, fethedilen bölgelerin ekonomik potansiyelinin merkezi yönetim tarafından nasıl değerlendirildiğine dair önemli bir gösterge olabilir.

3-Bölgedeki Etnik ve Dini Yapı Üzerindeki Osmanlı Etkileri ve Değişimler

Mardin, tarihi boyunca Süryani, Arap, Kürt ve Türk topluluklarının bir arada yaşadığı çok dilli, çok kültürlü ve çok dinli bir mozaik olmuştur. 1507'de şehri ziyaret eden Venedikli bir tüccar, Müslümanlardan daha fazla Hristiyan Ermeni ve Yahudi nüfusu olduğunu kaydetmiştir. Bu durum, Osmanlı öncesi dönemin zengin kültürel çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.

Osmanlı egemenliği, bölgedeki etnik ve dini dengeyi önemli ölçüde etkilemiştir. İdris-i Bitlisi'nin Alevi Türkmenleri bölgeden uzaklaştırmadaki ve kalan Sünni Kürtleri asimile etme ve Osmanlılaştırmadaki rolü, bu değişimin önemli bir göstergesidir. Osmanlı'nın Kızılbaşlara yönelik baskısı, bölgedeki dini homojenleşme çabalarının bir parçasıydı. Bu durum, Sünni Osmanlı yönetici eliti ile Alevi Anadolu nüfusu arasında ciddi bir uçurum yaratmıştır.

Osmanlı döneminde, özellikle 19. yüzyılda, Midyat gibi Mardin Sancağı'na bağlı yerleşimlerde Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu, Müslümanların ise daha çok çevre Estel'de yaşadığı belirtilmiştir. Ancak 20. yüzyılda Hristiyan nüfusun göçlerle azaldığı da ifade edilmiştir. Mardin'in çok dinli ve çok etnikli yapısı, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylarla da sarsılmıştır.

Osmanlı'nın Mardin'e girişi, mevcut çok kültürlü yapıyı tamamen ortadan kaldırmamış, ancak kendi siyasi ve dini çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirmiştir. Kürt beyliklerine tanınan özerklik, bir yandan yerel işbirliğini sağlarken, diğer yandan Kızılbaşlara yönelik baskı, dini ve etnik ayrımları derinleştirmiştir. Bu durum, Osmanlı'nın "hoşgörü" imajının her zaman geçerli olmadığını, stratejik ve ideolojik çıkarların öncelikli olduğunu gösterir. Bitlisi'nin Kürt beylerine özerklik sağlarken Alevi Türkmenleri "uzaklaştırması" ve Selim I'ın Kızılbaşlara yönelik fetvaları ve katliamları, Osmanlı'nın bölgedeki etnik ve dini politikalarının hem bütünleşmeyi hem de baskıyı içerdiğini gösterir. Bu, Osmanlı'nın bir yandan imparatorluk içinde farklı grupları barındırma kapasitesine sahip olduğunu, diğer yandan ise merkezi otoriteye tehdit olarak algılanan veya Safevi etkisi altında olan Türklere karşı sert önlemler alabildiğini ortaya koyar. Bu durum, Osmanlı'nın "millet sistemi"nin her zaman homojen bir hoşgörü ortamı sunmadığını, siyasi koşullara göre farklı uygulamalar sergilediğini düşündürmektedir.

III. Osmanlı Mimarisinin Mardin'e Yansımaları ve Kentsel Gelişim

1-Mardin'in Özgün Taş Mimarisi Geleneği ve Osmanlı Dönemindeki Sürekliliği

Mardin, yüzyıllardır kendine özgü sarı kalker veya kumtaşı kullanılarak inşa edilmiş taş evleri, görkemli camileri, medreseleri ve kiliseleriyle tanınır. Bu taşlar, Bereketli Hilal dağlık alanlarından kolayca temin edilebilir ve işlenebilirdi, bu da yerel mimarinin temelini oluşturmuştur. Şehrin evleri, kayalık yamaca oyulmuş, çok katlı ve teraslı bir düzene sahiptir; bir ailenin çatısı diğerinin terası haline gelir. Bu kendine özgü yapılaşma tarzı, yüzyıllar içinde evrilmiş ve modernleşme çabalarına rağmen özgünlüğünü korumuştur. Osmanlı dönemine ait bazı mülklerde ayrı erkek ve kadınlar için ayrı bölümler inşa edildiği belirtilmiştir, bu da dönemin sosyal yaşam tarzının mimariye yansımaları gösterir.

Osmanlı döneminde Mardin mimarisinde yerel taş geleneğinin ve özgün kentsel dokunun büyük ölçüde devam etmesi, Osmanlı'nın yeni fethedilen bölgelerde yerel mimari pratikleri benimsediğini veya en azından onlara müdahale etmediğini gösterir. Osmanlı mimarisinin 16. yüzyılda "klasik" döneme girmesine rağmen, Mardin'de bu dönemden çok sayıda yeni ve büyük ölçekli Osmanlı yapısı yerine, mevcut Artuklu ve Akkoyunlu yapılarının onarımı ve kullanımı öne çıkmaktadır. Bu durum, Osmanlı'nın bölgedeki mimari yaklaşımının, yerel

koşullara ve mevcut mirasa uyum sağlama, hatta onu sürdürme yönünde olduğunu gösterir. Bu, aynı zamanda, Osmanlı'nın imparatorluk genelinde tek tip bir mimari dayatmak yerine, yerel ustalık ve malzeme kaynaklarının güçlü bir belirleyici olduğunu düşündürmektedir.

2-Erken Osmanlı Dönemi Yapıları: Cami, Medrese ve Hamamlar

Mardin'deki birçok önemli tarihi yapı, Artuklu dönemine aittir. Bunlar arasında Mardin Ulu Cami (1170'ler), Zinciriye Medresesi (1385) ve Kasımiye Medresesi (15. yüzyıl ortaları) gibi eserler bulunmaktadır. Osmanlı döneminde bu mevcut yapıların onarımı ve işlevsel adaptasyonu öncelik kazanmıştır. Örneğin, Mardin Ulu Cami'de 18. ve 19. yüzyıllarda önemli onarımlar yapıldığı, minaresinin 1596'da inşa edildiği ve 1887'deki yıkımdan sonra dilimli kubbeli olarak yeniden yapıldığı bilinmektedir. Bu onarımlar, Diyarbakır surlarında olduğu gibi, erken Osmanlı döneminde genellikle “kesinlikle pratik ve daha az dekoratif” bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir.

Erken Osmanlı dönemine ait veya Osmanlı etkisiyle önemli değişiklikler geçirmiş bazı yapılar şunlardır:

- 1. Reyhaniye Camii:** 1540 tarihli vakıf kayıtlarında adı geçmekle birlikte, yapının 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyıl başlarında inşa edildiği ve 19. yüzyılda onarıldığı tahmin edilmektedir.
- 2. Arap (Azap) Camii:** Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 16. yüzyıl kayıtlarında adı geçen Azaplar Ağası Mescidi'nin bu yapı olduğu düşünülmektedir.
- 3. Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar) Camii:** Giriş kapısı üzerindeki yazıtta 17. yüzyıl sonunda yapıldığı belirtilmektedir.
- 4. Hacı Ömer (Halife) Camii:** Mimari biçimi, 1724/1725 yapım tarihini düşündürmektedir.

19. yüzyılda ise Osmanlı dönemine özgü yeni kentsel doku oluşumları gözlemlenmektedir. Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi'ne ev sahipliği yapan bina, Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 1889 yılında Diyarbakır Valisi Hacı Hasan Paşa tarafından Süvari Kışlası olarak inşa edilmiştir. Ayrıca, 19. yüzyıla tarihlenen Alman Karargâhı (İskender Atamyan Konağı), Deve

Hanı (Kervansaray) gibi yapılar da şehrin kentsel dokusuna eklenmiştir. Bu yapılar, Osmanlı'nın daha geç dönemdeki doğrudan kentsel planlama ve altyapı geliştirme çabalarını göstermektedir.

Osmanlı'nın mimari stratejisi, erken dönemde kapsamlı yeni inşaatlar yerine, mevcut Artuklu ve Akkoyunlu yapılarının onarımı, genişletilmesi ve işlevsel adaptasyonuna odaklanmıştır. Bu yaklaşım, hem maliyet etkinliği sağlamış hem de yeni fethedilen bölgelerin yerel mirasına saygı göstererek bütünleşmeyi kolaylaştırmıştır. Daha sonraki 19. yüzyıl yapıları ise doğrudan Osmanlı kentsel planlama ve altyapı geliştirme çabalarının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.

3-Şehrin Savunma Yapıları: Kaleler ve Surlar

Mardin Kalesi, “Kartal Yuvası” olarak da bilinen, 3.000 yıllık geçmişe sahip stratejik bir savunma yapısıdır. Bereketli Hilalin ovasından 1.000 metre yükseklikteki konumuyla dikkat çekmiş, tarih boyunca Hamdaniler, Artuklular gibi birçok hanedan tarafından kullanılmış ve Timur'un kuşatmasına karşı direnmiştir. Kale, Osmanlı döneminde de stratejik önemini korumuştur.

Mardin Kalesi, Osmanlı Sultanı III. Selim döneminde (18. yüzyıl sonu) kısmen restore edilmiştir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına doğru tekrar bakımsız kalmıştır. Diyarbakır surlarında olduğu gibi, erken Osmanlı dönemindeki kale ve sur onarımları genellikle “kesinlikle pratik ve daha az dekoratif” bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Bu durum, Osmanlı'nın fethin hemen ardından askeri ve idari kontrolü sağlamaya odaklandığını, büyük mimari gösterişlerden ziyade işlevselliği ön planda tuttuğunu göstermektedir. Mardin Kalesi, günümüzde de askeri üs olarak kullanılmakta olup, bir NATO anlaşmasının parçası olarak radar istasyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Kalenin turizme açılması yönünde çeşitli girişimler olmuş, ancak bürokratik engeller nedeniyle henüz tam olarak gerçekleşememiştir.

Osmanlı onarımları, Diyarbakır'da olduğu gibi, kalenin yapısını güçlendirmeye ve düşen kayaları önlemeye yönelik olmuştur. Bu durum, erken Osmanlı döneminde savunma yapılarının estetik kaygılardan çok, askeri işlevselliğinin ön planda tutulduğunu ortaya koyar. Bu yaklaşım, önceki dönemlerin daha dekoratif çalışmalarına kıyasla, imparatorluğun yeni fethedilen bölgelerdeki önceliklerini yansıtmaktadır.

4-Çarşılar, Hanlar ve Kervansaraylar: Ticaretin Kalbi

Anadolu, tarih boyunca Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarının önemli bir kavşağı olmuştur. Kervansaraylar ve hanlar, bu ticaret ağının can damarını oluşturmuş, tüccarlar, gezginler ve kervanlar için konaklama, depolama ve ticaret yapma imkânı sunmuştur. Kervansaraylar genellikle şehir dışındaki yol kenarı hanları için kullanılırken, hanlar şehir merkezlerindeki konaklama, ticaret ve endüstri tesislerini birleştiren yapılar için tercih edilmiştir. Kervansarayların yaygınlaşması, özellikle Selçuklu dönemine tarihlendirilmektedir; bu yapılar başlangıçta askeri amaçlı inşa edilmiş, zamanla sosyal mekânlara dönüşmüştür.

Mardin, Osmanlı döneminde de önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmaya devam etmiştir. Şehirdeki çarşılar ve hanlar, bu ticari canlılığın önemli göstergeleridir. Osmanlı dönemine ait veya Osmanlı etkisiyle varlığını sürdüren bazı ticari yapılar şunlardır:

- 1. Kayseriye Çarşısı (Bedesten):** Ulu Cami'nin kuzeyinde yer alan bu çarşı, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Üstü kapalı olan bedestenin büyük bir kısmı yıkılmış olsa da, dıştaki dükkanlarının bir kısmı değiştirilerek kullanılmaktadır.
- 2. Revaklı Çarşı (Tellallar Çarşısı / Sipahiler Çarşısı):** Reyhaniye Camii'nin batısında yer alan bu çarşı, ortada bir yolun iki yanında revaklar ve derin dükkânlardan oluşan bir düzene sahiptir.
- 3. Sürur Hanı (Kervansaray Sürur Hanı):** 16. veya 17. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu han, dikdörtgen bir avlu etrafında iki katlı revaklı mekânlardan oluşmaktadır.
- 4. Çeçço Hanı ve Cumhuriyet Çarşısı Hanı:** Yapım tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, Mardin'in ticari dokusunun önemli unsurlarıdır.

Bunların yanı sıra, Un Çarşısı, Hasan Ayar Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Bilebil (Bülbüller) Çarşısı, Cumhuriyet Çarşısı, Marangozlar Çarşısı, Manifaturacılar Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Gümüşçüler Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Nalburiyeciler Çarşısı ve Leblebiciler Çarşısı gibi birçok çarşı, şehrin zengin ticari yaşamını yansıtmaktadır.

Osmanlı'nın ekonomik bütünleştirme ve kentsel gelişimi, mevcut ticaret ağlarının devamlılığını ve yeni ticari yapıların (hanlar, çarşılar) inşasını içermiştir. Bu durum, Osmanlı'nın Mardin'i daha geniş ekonomik sistemine dahil etme

çabalarını göstermektedir. Kervansaraylar ve şehir içi hanlar arasındaki ayrım, hem uzun mesafeli hem de yerel ticareti destekleyen, kentsel refah için hayati önem taşıyan, ticaret altyapısına yönelik incelikli bir yaklaşımı yansıtmaktadır. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Portekiz'in baharat ticaret yollarını kontrol etme çabalarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilayetleri üzerinden geçen ipek ticaret yolları, özellikle Tebriz-Van-Bitlis-Diyarbakır-Birecik yolu, önemini korumuştur. Osmanlı'nın bu yolları ve Halep pazarını ele geçirmesi, İran ipeğinin Avrupa'ya açılan tüm kapılarının Osmanlı kontrolüne girmesini sağlamıştır. Bu durum, Mardin gibi ticaret yolları üzerindeki şehirlerin ekonomik önemini pekiştirmiştir..²⁷

27 <https://www.talatsimdi.com/mardintarihikimligi.aspx>
mcid.mcah.columbia.edu
en.wikipedia.org